

Ariel Salleh

ÖKOFEMINIZMUS*

* Eredeti tanulmány: Salleh, Ariel (2017): Ecofeminism. In: *Ecological Economics: Nature and Society*. Szerk.: Spash, Clive. Routledge.

Az ökofeminizmus társadalmi és természeti folyamatok interakciójával foglalkozik. Legfontosabb tétele, hogy az uralkodó globális gazdasági berendezkedésben a társadalom és a természet közti viszony alapvetően nemi meghatározottságú – materiális és ideológiai értelemben is. A gondoskodási munkát végző nők többsége történetileg olyan munkaerőként jelent meg, amely az emberiség és a természet egymásra hatásának ontológiai határpontján végzi tevékenységét; ugyanez igaz azokra a gazdálkodó és erdőlakó férfiakra és nőkre is, akik a posztkoloniális régiókban élnek és akik névlegesen a tőkeviszonyokon kívül helyezkednek el. A gyári vagy irodai munkát végzőkkel ellentétben ezek a kulturálisan sokszínű csoportosulások átlátják a biológiai áramlatokat és fenntartják az anyag–energia cserefolyamatokat a természetben. A globális tőke egész termodinamikai gépezete azokon a materiális tranzakción nyugszik, amelyeket ez az elhallgatott metaindusztriális osztály közvetít. A természettel együtt fejlődő bonyolult rendszerek ezen életigenlő képviselői a kapitalizmus alternatívát kínálnak.

Az ökofeminizmust néha a társadalomökológia¹ részeként értelmezik. Ez annyiban igaz is, hogy az ökofeminizmus társadalmi és természeti folyamatok kölcsönhatásaival foglalkozik. Azonban téves azt feltételezni, hogy az ökofeminizmus a társadalomökológiából, a mély-ökológiából vagy az ökomarxizmusból származik. Az ökofeminizmus *sui generis* – egyedi dolog; első tétele, hogy az uralkodó globális gazdasági berendezkedésben a társadalom és a természet közti viszony alapvetően nemi meghatározottságú – materiális és ideológiai értelemben is. E tekintetben az ökofeminizmus módszertanilag átugrik különböző politikai keretrendszerek felett. Emellett az ökofeminizmus különbözik a liberális és a szocialista feminizmustól is, hiszen ezek az irányzatok meglehetősen kritikátlanul az egyenlőségi törekvésekre összpontosítanak. Az ökofeministák célja nem az, hogy egyenlő szexuális hasítsanak ki egy mérgező pítéből. A nemi különbségek pozitív és negatív hozadékaira összpontosítanak és nem támogatják az egyenlőség azon formáját, amely valójában nem tesz mást, mint univerzális normaként megerősíti az eurocentrikus maszkulin értékeket. A különbségeket kulturális autonómiaként tisztelik, ez pedig összekapcsolja az ökofeminizmust a posztkoloniális elméletekkel. Továbbá – a liberális és szocialista feminizmus antropocentriskusságával szemben – az ökofeminizmus figyelme az *oikoszra* és a Föld minden élőlényének együttes életére irányul.

Történelmileg és geopolitikailag a férfiak felügyelete a nők termékenysége fölött gazdasági szükségszerűség volt. Az ökofeminizmus erre reflektálva kifejezésre juttatja a mindennapos gondoskodási munka női tapasztalatait. Általánosabban fogalmazva azonban

1 Társadalom és környezet kapcsolatait vizsgáló tudományág, mely merít a humánökológiából, a rendszerelméletből és a környezetpszichológiából is – *a szerk.*

kijelenthetjük: amikor a munka magába foglalja az életciklusok reprodukcióját – akár a természet, akár az emberi szervezet anyagcseréjét értjük ez alatt –, akkor az emberek (férfiak és nők egyaránt) megtanulják, hogy miként illeszkedik egymáshoz a fenntarthatóság és az igazságosság. A gondoskodás élő anyagcsere-folyamatok elősegítését jelenti, melyhez összetett képességek szükségeltetnek, és melyet az elővigyázatosság etikája vezérel. Azoknak, akik mindezt tapasztalati úton sajátítják el, világos, hogy a társadalmi és ökológiai válságok a nemzetközi intézmények politikai gazdaságtanába ágyazódnak be és az ezek által támogatott versengő nemi attitűdökhöz kötődnek. A patriarchális uralom tízezer éves múltja tekint vissza, a kapitalista modernizáció pedig vajmi kevésbé próbálja ezt orvosolni.

KORÁBBI KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZEREK

IDEOLÓGIAI KETTŐSSÉG

Az ökofeminizmus körülbelül négy évtizede jelent meg egyszerre politikai mozgalomként és kritikai diskurzusként, azonban ma már olyan nagy irodalma van, hogy ennek csak egy kis szeletét tudjuk bemutatni az alábbiakban. Míg az ökofeminista nézeteket nők világszerte osztják, a megfogalmazásban vannak regionális különbségek. Németországban például Mies (1986) materialista elemzést alkalmazott és előrejelezte a társadalmi-ökológiai közgazdaságtanban mostanra nagy sikerre szert tevő elemzési keretet, az „imperialista életmódot”². Ezzel ellentétben az Egyesült Államokban az ökofeminizmus inkább a kulturális elemzés eszközeire támaszkodott: Griffin azt hangsúlyozza (1978), hogy a nőket ősidők óta megalázottság éri, amiért a férfiakat az állampolgársággal, a nőket pedig a természettel azonosítják. Hagyományosan a patriarchális „másikká tétel” („othering”)³ hierarchiája a nőktől

2 Markus Wissen és Ulrich Brand *Imperiale Lebensweise* c. 2017-ben megjelent könyve, amelyben a kapitalista világról alkotott átfogó krízisdiagnózis során leírják, milyen rendszerszintű struktúrák (az ipari termelés) és a struktúrákba illeszkedő egyéni cselekvés (fogyasztói társadalom) vezet a társadalmi, ökológiai, gazdasági válsághoz. A krízis megoldása azonban a termelés és a fogyasztás eddigi gyakorlatainak folytatásával nem lehetséges, sőt a létező megoldások az erőforrások feletti erőszakos politikát, versengést jelentenek, és a globális Dél, „újboldi” imperialista elnyomásához vezetnek. Az ún. imperialista életmód fogalma összeköti az egyéni és a strukturális szintet, a krízis megoldása átfogó társadalmi-gazdasági átalakulást követel – a szerk.

3 Először Edward Said használta az Orientalizmus című könyvében arra, ahogy a Keletet meghatározza a Nyugat – a szerk.

lefelé haladva kiterjedt a gyerekekre és az állatokra, növényekre, levegőre, vízre, kövekre és az őslakosokra, erőforrásként tárgyasítva mindegyiküket. Az eurocentrikus maszkulin tudat által erőteljesen energizált nemi uralom politikai elnyomások egész komplexumának alapja. Az ökofeminizmus emiatt egyszerre feminista és ökológiai politika. Charkiewicz (2009) a nők jogi–politikai alávetettségének genealógiáját vizsgálta az ókori Görögországtól a Chicagói Iskola közgazdaságtanáig. Federici (2004) megfigyelte, hogy a merkantilizmus idején a nők és fekete rabszolgák többszörös regeneratív munkája nélkülözhetetlen volt a tőkefelhalmozáshoz. Mindeközben a boszorkányüldözés gyakorlata, hogy kikényszerítsék a nők termőföldjeinek bekerítését, máig mindennapos Afrika egyes részein.

Az európai gyarmati terjeszkedés történelmében a szexuális és faji metaforákat egymással felcserélhetően használták az uralkodó elitek: a nőket a természethez közelebbiként és tisztátalanaként írták le, pont úgy, ahogy az őslakosokat is, az egzotikus keleti férfiakról pedig azt tartották, hogy nőiesek. Az évszázadok során a nemi ideológia naturalizáló kettőssége indokolta az úgynevezett alacsonyabb rendű *mások* társadalmi marginalitását és gazdasági erőforrásként való fel- és kihasználását, amiért súlyos árat fizet a Föld egész élővilága. Hogy rámutassanak az uralom és kizsákmányolás pusztá alapjául szolgáló naturalizációra, az ökofeministák dekonstruálták a patriarchális fundamentalizmusokat az iszlámtól a neoliberalizmusig. Merchant (1980) kibogozta az európai felvilágosodás tudományának és mechanisztikus orvoslásának maszkulin karakterét. Indiai önellátási modelleket tanulmányozva Shiva (1989) összehasonlította a fenntartható helyi őslakos élelmiszertermelést a mezőgazdasági technológia által, a zöld forradalom nevében végzett pusztítással.

Ma a különböző etnikumokba tartozó nők hozzájárulása globálisan a bruttó hazai össztermék (GDP) kétharmadát – díjazás nélkül. Ők alkotják a világ szegénységének háromnegyedét, miközben a világ összes tulajdonának csupán egy százaléka fölött rendelkeznek. Az 1-es táblázat (Mellor 2009: 253) felfedi ezt a nemi meghatározottságú szerkezetet, amely két, egymással párhuzamos paradigmaként működik: egy individualista, pénz által közvetített gazdaságként (*monetised economy*, ME) és egy pénz nélküli kapcsolatrendszereken alapuló gazdaságként (*non-monetised economy*, WE). Az utóbbi tartja fenn materiálisan az elsőt, mégis a természetes tevékenységek körébe sorolják és nem a gazdasági tevékenységek közé. Ugyanez a kategorizálási hiba figyelhető meg Marx gazdasági elméletében és napjaink ökoszocialista modelljeiben. Míg a liberális és szocialista feministák a fenti eltérést kvantitatívan, az egyenlőség elvének csődjeként látják, addig az ökofeministák foglalkoznak a jelenség elosztási igazságossági aspektusával, valamint a benne rejlő kvalitatív potenciállal arra, hogy a jövőben az egész társadalom újrászervezze értékrendjét a nem monetizált gazdaság értékeinek megfelelően.

A ME produktivista logikáját és a WE regeneratív vagy reprodukzív gondolkodásmódját a következő szakaszban vetjük össze.

1-es táblázat
A ME–WE dichotómia

ME – magas érték	WE - alacsony érték
gazdasági „férfi”	női munka
piaci érték	önellátás
személyes vagyon	társadalmi reciprocitás
munka/intellektus	test, érzelmek
képességek/elcserélhető tudás	érzések, bölcsesség
ép testű munkások	beteg, szegény, öreg, fiatal
kizsákmányolható erőforrások	ökoszisztémák, vad természet
korlátlan fogyasztás	elegendőség

Forrás: Mellor (2009: 253)

A REPRODUKCIÓ VISZONYAI

Annak megértése, hogy a „másikká tétel” és a dualizmus kialakításának közvetlenül megtestesült maszkulinista pszichológiáját hogyan szublimálták,⁴ mozdították el, törvényesítették és intézményesítették, szerves része annak, hogy a főáramú produktivista gazdaság társadalmi viszonyait megragadjuk. A tény, hogy a társadalom-természet viszony történelmileg nemi meghatározottságú, szükségessé teszi a tudományos fogalomkészlet kritikai felülvizsgálatát. Az ökomarxista teoretikus Burkett (2006) igen helyesen mutat rá, hogy túl sok közgazdász kezelte fekete dobozként a piacot, anélkül, hogy megvizsgálnák a termelés alapvető viszonyait, amelyek csereértékké változtatják a természetet. Azonban a marxistáknak is megvan a saját fekete dobozuk arra vonatkozóan, hogy a termelés alapvető viszonyai hogyan függenek a munkaerő-többlettől, melyet a nemi alapú kizsákmányolás állít elő az otthoni gondoskodás területén.⁵ A termelési viszonyok kritikájának ellenpontjaként az

4 Freud a szublimációt a kultúra és a civilizáció fontos momentumaként definiálta, melynek során a szexuális ösztön egy társadalmilag elfogadott és magasan megbecsült fizikai, tudományos, művészi vagy más szellemi tevékenységbe fordul át – *a szerk.*

5 A társadalmi reprodukció és a háztartási viszonyok kizsákmányolásával kapcsolatban lásd a Fordulat előző, 24. számát – *a szerk.*

öko-feministák nagy hangsúlyt fektetnek a reprodukció élő, organikus viszonyaira és alapos, testi materializmust (*embodied materialism*)⁶ követelnek (Salleh 1997).

Azt a materiális folyamatot, amelyen keresztül az emberi testek energiát vonnak ki a természetből, valamint feldolgozzák és visszaáramoltatják azt, az emberi nem és a természet közötti anyagcsereként ismerjük. Foster (2000) Marxot követve azt állítja, hogy a globális környezeti válság abból a tényből származik, hogy a kapitalista iparosítás és a városok elterjedése anyagcsere-szakadást⁷ (*metabolic rift*) okozott ebben a termodinamikai kölcsönösségben. Mindennek ellenére a legtöbb marxista megközelítésből továbbra is hiányzik a társadalomökológiai szemléletmód. Figyelmük arra korlátozódik, hogy az ipari bémunkás többletet termel a tőkésnek, ám nem kapja vissza bérként az áru elkészítésére fordított időnek megfelelő pénzbeli értéket. Az emberiség kontra természet klasszikus dualizmusa magában foglalja ezt az értéktöbbleten alapuló felfogást, amely egy osztály másikkal szemben fennálló társadalmi tartozását hangsúlyozza. Ezzel szemben az öko-feminista, testi materialista látásmód tisztázza, hogy a munkás teste is ki van téve a termodinamikai kizsákmányolásnak. A munkaérték-elmélet bagatellizálja a reprodukív dimenzió jelentőségét, pont úgy, ahogy keveset foglalkozik a természetből származó értékek ellopásával is.

A testi materialista öko-feminizmus azt állítja, hogy a használati érték mellett az anyagcsereérték termelését is (Salleh 2010; Odih 2014) el kellene ismerniük mind a marxista, mind a más irányzatokat képviselő közgazdászoknak. A értéktöbblet-termelés, és így a kapitalista csereérték is, implicit módon azon a használati értéken alapul, amely a hagyományosan nemi meghatározottságú otthoni reprodukív szektorban alakul ki. A centrum országai-ban az otthoni gondoskodási munkát végző dolgozók tevékenysége össze van hangolva a természetes, testi anyagcsereciklusok védelmével, hasonlóképpen a földművesek és a gyűjtögetők munkája a periféria országai-ban az emberi szükségletek és a biológiai növekedés harmóniáját szemléltetik (Via Campesina 2007). Ezek a kulturálisan sokszínű munkások különböző gazdasági ismeretekkel és gyakorlatokkal rendelkeznek, részei társadalom és természet koevolúciójának, amely egyszerre materiális, episztemológiai és etikai. Ez az idáig

6 A testi materializmus (*embodied materialism*) Salleh munkásságának egyik kulcsfogalma, amellyel az öko-feminizmust elhatárolja egyrészt az 1980-as és 1990-es évek idealista posztmodern irányzataitól, másrészt pedig a marxizmus hagyományos materializmusától, ami Salleh szerint nem fordít igazán figyelmet az elnyomási viszonyok nőikkel kapcsolatos aspektusaira. Ebben az elemzési keretben a test egyfelől azt jelzi, hogy minden ember a természet része; másfelől pedig utal a Salleh által metaindusztriálisnak nevezett osztály – nők, parasztok, őslakosok – mindennapi megélt tapasztalataira, akiket fel- és kihasznál a kapitalizmus – *a szerk.*

7 Marx a *Tőke* harmadik kötetében említi az anyagcsere-szakadást, azaz az emberiség és a természet közötti anyagcsere-folyamatok közti törésvonalat, amely a tőkés termelési módból, valamint a város és a vidék közti távolság növekedéséből alakul ki. A jelenség bővebb kifejtéséért lásd Foster (2000) – *a szerk.*

névtelen, metaindusztériális osztály – a gondoskodási munkát végzők, a parasztok, az őslakosok – pénz használata nélküli regeneratív tevékenységei abszolút szükségesek a hétköznapi élethez és a világgazdaság működéséhez (Salleh 1997). Továbbá az efféle munka sajátossága abban rejlik, hogy képes az ökolegendóság⁸ biztosítására anélkül, hogy társadalmi, testi vagy ökológiai adósságokat halmozna fel.

TESTI ADÓSSÁG

A reprodukciós viszonyok elemzése arra figyelmeztet, hogy miért marad rendszerszinten lényeges a gazdaságban a biológiai szexualitás és az emberi test társadalmi nemi normáknak való megfeleltetése annak ellenére, hogy a férfiak kezdik kivenni a részüket a házimunkából, és a leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű emancipáció sokak számára valósággá válik. A felhalmozás világrendszerében a nők többségén felváltva alkalmazzák a nemi erőszakot, a testi megfélemlítést és a pszichológiai zaklatást, hogy biztosítsák engedelmességüket a munkában. A materiális oldalt tekintve további kizsákmányolás vagy a testi adósság felhalmozása történik, mikor a nők anélkül termelik újra a kapitalista munkaerőt, hogy kárpótolnák elveszett lehetőségeik értékét. Például Spitzner (2009) a klímakutatásról az Európai Parlamentnek írt jelentésében bemutatja, hogy férfiak birtokolják a legtöbb autót, ezeket pedig napi szinten csak az otthonuk és munkahelyük közötti egyszerű útra használják. Ezzel szemben a legtöbb nőt, mint a társadalom fizetetlen gyerekgondozó mindeneseit, a tömegközlekedésben találjuk innen-oda tülekedve. A nettó eredmény az, hogy miközben a nők spórolnak az ökoszisztéma energiáin ezzel a rájuk erőltetett, habár ökológiai szempontból jó választással, ez éppen az ő energetikai kimerülésükhöz és időhiányukhoz járul hozzá. A testi adósság többféle alakot ölt – például mikor egy brazil nő vizet hord hegynyak fel a favelába – és az úgynevezett „fejlesztések” sem szüntetik meg szükségképpen. Így például a keralai halászatok gépesítéséből a falusi férfiak profitálnak, a nők pedig elvesztik a hozzáférést szokásos élelmiszerforrásaikhoz.

A fogyasztói társadalmak sokkal nagyobb szegénységi kockázatot jelentenek, mint a helyi, autonóm, fogyasztók általi termelés.⁹ Ezenfelül a földek bejegyzését, a banki kölcsönöket és a strukturális kiigazítást támogató modernizációs programok komoly zavarokat okoznak a nemi viszonyokban. Az alkoholizmus és a családon belüli erőszak átlagosan hetente

8 Az erőforrásokkal és az energiával való körütekintő, a minimalizálásra törekvő gazdálkodás – *a szerk.*

9 A fogyasztók általi termelés (*prosumption*) a végső felhasználó általi termelés és fogyasztás egyidejű cselekedetét jelenti. Az ökofeministák különféle módokon alkalmazzák a fogalmat, hogy lefedjenek bármit a periféria nem kapitalista módon működő önfenntartó gazdaságaitól a centrum ökolegendóságra alapuló „csináld magad” termelési projektjeiig.

két feleség halálához vezet még Ausztráliában is, ahol most néznek neoliberais megszorító intézkedések elé. A testi adósság egyéb forrásai az olyan technológiák járulékos egészségügyi hatásai, mint az elektromágneses sugárzás a légkörben vagy a glifozát gyomirtószer a vízben. A tipikus termelőközpontú költségcsökkentési gyakorlatok következményeinek kezelése (Kapp 1978) rutinszerűen a fizetetlen gondoskodási munkát végzőkre hárul. Emlékezzünk arra az elszigeteltségre és feszültségre, amit a Marshall szigeteki őslakos nagymamák éreztek rákos megbetegedésekben szenvedő gyerekeket ápolva, miután az Egyesült Államok az ő közösségi földjeiken próbálta ki nukleáris fegyvereit. A kapitalista patriarchális döntéshozók vaksága a nemek közötti különbségekre nem ismer határokat. Gondoljuk csak végig, hogy az ENSZ éghajlatváltozási keretegyezményének megfelelően létrehozott konzervációs zónák Costa Ricában hogyan szorítják ki az erdőlakó családokat, városi prostitúcióba hajtva a nőket a gazdasági túlélésért (Isla 2015).

Míg az ökológiai közgazdaságtani és a marxista kizsákmányoláselméletek az egyenlőtlen cseréről pénzbeli vagy energetikai tekintetben beszélnek, a testi adósság ökofeminista gondolata az emberi energia és jóllét közvetlen fiziológiai kisajátítását hangsúlyozza. Néhány ökológiai közgazdász kifogásolhatja ezt, mint olyan elemzés morális értelmezését, melynek kizárólag a fizika és a közgazdaságtan hatáskörébe kellene tartoznia. Az ökofeminizmus válasza, hogy e bírálat híján van a fizikához és közgazdaságtanhoz hasonló tudományágak konceptuális kialakulását övező hallgatólagos maszkulinista és eurocentrikus érdekek kritikai reflexiójának.

METAINDUSZTRIÁLIS MUNKA

Az emberi testi adóssághoz kapcsolódva az ökofeministák biológiai időráfordításként írják le a nők házimunka-hozzájárulását a gazdasághoz. A jelenlegi körülmények között a liberális feministák azt hangsúlyozzák, hogy a nők személyesen azért kerülnek marginalizált és hátrányos helyzetbe, mert a reprodukív munkafeladatok időszámítása lassabb a kapitalista idő sebességénél. Ez azért van, mert a regeneratív gondoskodási munka ciklikus logikája a természeti ciklusok megőrzéséről és nem azok megzavarásáról szól. Az ökofeministák szerint pontosan ez az episztemológiai alap az, amely lehetővé teszi az immanens gazdasági problémákról a transzcendens politikai kritikára való váltást. Mind a hagyományos önellátó földművelésben, mind a posztmodern permakultúrák közösségeiben úgy tűnhet, hogy a produktivizmuson kívüli életet regeneráló, metaindusztriális reprodukív munka keveset ér el, miközben a gazdasági ellátást az ökológiai fenntarthatósággal kiegyensúlyozva megvalósítja a legmagasabb célt.

A materiális megélhetés időigényes napi tervezésében a reprodukív munkát végzők már alkalmazzák, amit a közgazdászok a komplexitáselmélettel, többszempontú döntési

modellekkel és intergenerációs modellezéssel írják le. Az anyák munkája kifejezetten ilyen: elővigyázatossággal helyettesíti a kockázatot, együttműködésen alapuló megközelítést alkalmaz a megélhetési források és szükségletek kiegyensúlyozására, és a fejlődést egészségi és fenntarthatósági szempontból definiálja újra. Ez a megélt materializmus olyan episztemológiát jelez, amely a társadalom és a természet közti interakciókon alapul, de a helyzete metaindusztriális gazdaságként nem tudatosul – nincs elismerve sem elméleti szinten, sem a döntéshozatalban. Ehelyett a kormányok és a multilaterális ügynökségek olyan rendellenességeket vezetnek be, mint a *gender mainstreaming*, amelyekkel el tudják kerülni, hogy foglalkozzanak a biológiai és társadalmi reprodukciós munkát végzők jellemző igényeivel. Waring (1987) globális elemzése a bér nélküli háztartási szektorról tartalmazza a standard számviteli gyakorlatban zavarokat okozó nemi viszonyok alapos kritikáját. Waring költség-haszon elemzése az anyatejről komoly kihívást állít az emberiség természettől való kategorikus elválasztására épült kapitalista patriarchális közgazdaságtannak.

A JELENLEGI FŐ PROBLÉMÁK ÉRTÉKELÉSE

KOMMODIFIKÁCIÓ

A fent említett, reprodukciós viszonyokra fordított figyelem próba elé állítja az értékelmélet hagyományos megközelítéseit. A nemi meghatározottságok szempontjából az érték vizsgálatában tudattalan eltolódás figyelhető meg a környezeti hatásokat figyelmen kívül hagyó, szimbolikus, monetizált csereérték felől az anyagcsereértéket hangsúlyozó, beágyazott termodinamikai folyamat felé (Salleh 2010). Az előbbi nemzetközi döntéshozatalt kíván, de a pénz egységes absztrakciója nem összemérhető az ökoszisztéma-áramlásokkal. Így az ökofeministák elutasítják a természet adás-vétel és spekuláció tárgyaként való kommodifikációját. Azonban a kormányok, nagyvállalatok és ENSZ-ügynökségek globális intézményrendszere, amely újabban tudatában van a nap, a talajbaktériumok, a források és a növények tisztító tevékenységének, most piaci árat ad az élő organikus folyamatoknak az „ökoszisztéma szolgáltatások megfizettetése” (*payment for ecosystem services*)¹⁰ intézményén keresztül. Az ENSZ 1992-es riói Föld-csúcstalálkozója után a kommodifikációs trend felgyorsult, és a nagyvállalatok zöld biogazdasági ígéretének központi szerepe lesz a 2012-es

10 Az állam, piaci és nem piaci szereplők, akár magánemberek és legtöbbször farmerek és földbirtokosok között létrejövő tranzakciók, melyek során az utóbbi szereplők pénzt kapnak azért, hogy ne folytassanak környezetkárosító tevékenységeket, illetve óvják a természeti értékeket, pl. fajokat, a vízminőséget és a talajt – *a szerk.*

Rio+20 konferencia napirendjében. Ehhez hasonlóan az ENSZ éghajlat-változási keret-egyezményének tárgyalásait olyan pénzbeli, piaci megoldások köré igazították, mint a szén-dioxid-kibocsátás kereskedelme.

Kapcsolódó kapitalista újítás a Tiszta fejlesztési mechanizmus¹¹, amelyben a világ gazdag szennyezői rábírnak eladósodott országokat, hogy szén-dioxid-lerakatként ajánlják fel az erdőiket (Spash 2010). Női aktivisták Ecuadorban azonban a fizikusok ideológiáját – miszerint a Föld egyensúlyi rendszer – történelmi diagnózisra fordították le, amely az egyensúlyhiányos társadalmi rendszert helyezi előtérbe. Az ásványi anyagok, faanyag és magok 500 éven át tartó kisajátításával a centrum országai sokkal nagyobb adósságot halmoztak fel a periféria országaival szemben, mint fordítva. Ha a kitermelésnek és a táj következetes anyagcsere-degradációjának betudható egy elképzelt pénzbeli érték, akkor az egykori gyarmatokkal szembeni ökológiai adósság magasan felülmúlja a Világbank kifizetetlen kölcsöneit (Bravo és Donoso 2003). A geopolitikai perifériával szembeni ökológiai adósság másik tételét jelentik az őslakosok öröklődő tudásán alapuló gyógyszeripari szabadalmak. Túl mindezen egy egykor a tőke által kibányászott és beárazott, kifosztott képzeletbeli természet lép be a pénzügyi spekuláció és fedezeti ügyletek digitális hálózatába.

TECHNOPOLITIKA

Az ökofeminista gondolkodók és aktivisták politikai érdeklődése a neoliberális tőkétől a militarizmuson, vállalati tudományon, munkások elidegenítésén, reprodukív technológiákon, szexturizmuson, gyerekmoleesztáláson, neokolonializmuson, bányászon, nukleáris fegyvereken, a föld és a víz erőszakos kisajátításán, erdőirtáson, állatfelszabadításon, génmanipuláción és klímaváltozáson át a fejlődés mitológiájáig terjed. A növekedés a kapitalista felhalmozás lényeges eleme; a reklámok által gerjesztett hamis szükségletek és a gyártás hatékonyságát hangsúlyozó modernista optimizmus azonban figyelmen kívül hagyja ezt a dinamikát. A Sustainable Europe Research Institute (SERI 2006) szerint a fogyasztás mértéke a centrum és a periféria országaiban tíz az egyhez arányt mutat az előbbi javára. Kétségtelen, hogy egy ökológiailag fenntartható politika szükségessé tenné az ipari erőforrás-használat nagyon éles csökkenését vagy – ahogy D'Alisa és munkatársai fogalmaznak (2014) – nemnövekedését. Azonban ez fölvet egy szociológiai problémát, hiszen még egy óvatos fenntarthatósági tervezet is veszélybe sodorhatja a gyári munkásokat és azokat a szakembereket, akiknek a megélhetése a növekvő termeléstől függ. Hasonlóképp, ha a politikusok a nemzetközi piac retorikájával azonosulnak, akkor a tudósok

11 A Kiotói Jegyzőkönyv egyik mechanizmusa; a szén-dioxid-kibocsátás csökkentését célozza a fejlődő országokban kivitelezett projekteken keresztül, melyeknek beruházó országai saját kibocsátásukat kompenzálják ezzel – *a szerk.*

a gyakorlati ész szétválasztott módszereire esküsznek. Az ilyen felülről lefelé szerveződő menedzserizmus eszközei az input-output modelleken, anyagáramlás-elemzésen, komplex rendszereken, valószínűségi eloszlásokon, döntéelméleten, ökoszisztéma szolgáltatásokon, zöld számvitelen, milleniumi ökoszisztéma-becsléseken, kockázati monitoringon és bizonytalanságcsökkentésen alapuló matematikai képletek. Bizonyos körökben jól tartják magukat a malthusiánusi populációs elméletek is, amelyeket a reflektálatlan nemi vagy faji előítéletek helyettesítéseként alkalmaznak.

Amikor a materiálisan megtestesült, libidinális készletű, nemi meghatározottságú attitűdök felülvizsgálatlanul maradnak, esszencialista gondolkodásra vezetik a filozófusokat, politológusokat és közgazdászokat. A regionális fogyasztást figyelembe vevő különbségek tárgyalása és ezek kommunikációja az ökológiai lábnyom-indikátoron keresztül (Wackernagel és Rees 1996) könnyűnek tűnik. Azonban ha a mérést a nemek közötti különbségek tudatában végezzük el, láthatóvá válik a nők férfiakénál jelentősen kisebb ökológiai lábnyoma. A globális felmelegedés kontextusában az éghajlatváltozás okai, hatásai, megoldásai és politikái nemi meghatározottságúak. A kormányok, multilaterális ügynökségek és főáramú környezetvédők a nőket mégis úgy kezelik, mint akik ugyanolyan bűnösök a klímaváltozásban. Holott – ahogy a világ szegényeinek többsége – lehet, hogy áram nélkül, kevés tulajdonnal és energiaköltséges autókra és szórakozásra fordítható pénz nélkül élnek. A nők pénze még a centrum országaiban is főleg a közös szükségletekre és a hetente elfogyó termékekre megy el. Hawken et al. (1999) környezeti számvitele jó példája annak a fajta közgazdaságtannak, amely nincs tudatában a materiálisan megtestesült társadalmi viszonyoknak, melyek lehetővé teszik magát a gazdaságot. Hasonlatos ehhez Constanza (2007) feltételezése is, miszerint bízhatunk abban, hogy a kormányok függetlenek a vállalati szektortól, és ezért képesek politikai alapon kinevezett biztosokat választani a közjóként kezelt erőforrások igazgatására. Szerinte az állam által igazgatott közjavaknak tartalmazniuk kell majd az olyan, általa „vagyonnak” nevezett erőforrásokat is, amilyen például a légkör, a víz, a levegőáramlatok, a társadalmi hálózatok és a kultúrák. Ez a komodifikáló technokrata elképzelés homlokegyenesen ellentétes az autonóm emberek közjavak feletti közös tulajdonlásának és használatának emancipációs víziójával, melyre jó példát láthatunk a globális Délen, ahol a földön, a levegőn, a vízen, a növényi és állati életen még szabadon osztoznak (Esteva and Prakash 1998; De Angelis 2003). A természetítőke-irányzat nem ismeri el, hogy a lineáris mutatók mentén végzett értékelés episztemológiailag redukálja a biokomplexitást, és így könnyedén erőszakot tesz a természet törekény, hálószerű anyag–energia átviteleire. Ezzel ellentétben a metaindusztriális munka – a gondoskodási munkát végzők, parasztok, őslakosok gazdasági tevékenysége – gyakorlatias, körültekintő, tapasztalati tudásban gyökerezik és állandó, a tevékenység helyességét visszaigazoló körfolyamatokon keresztül tökéletesedik.

JÖVŐBELI IRÁNYOK

Az előnyben részesített maszkulista válasz a globális klímaválságra *high-tech* fejlesztéseket alkalmaz, amely környezetvédelmileg dematerializáló és gazdaságilag hatékony. Az anyag- és energiaátvitel produktivista optimalizálása viszont ritkán veszi számba az összes vonatkozó műveletet – bányászatot, kohósítást, szállítást, hulladékfeldolgozást –, nem is beszélve az emberi, testi és az ökoszisztémával szembeni adósság költségeiről. Ha ezeket a részleteket alaposan megvizsgálánk, kijelenthető lenne, hogy a fenntarthatóság ökológiai modernista elvárásai teljesíthetetlenek (York és Rosa 2003). Ezen a ponton az ökofeministák a szakmai kapacitások bővítését követelik mind a centrumban, mind a periférián. Még így is számos ökológiai közgazdász figyelmeztetett a globalizáció társadalmi ellentmondásaira: Norgaard (1994) elemzése szerint például a modernitás romokban van. Mások gondolkodása segített közelebb húzni a közgazdaságot a társadalmi ökológiához – ide sorolhatjuk Max-Neef és munkatársai (1991), Latouche (1993), Martinez-Alier és Gha (1997), valamint Gowdy (1998) munkásságát. Az Altwaterhez (1998) hasonló marxista közgazdászok pedig segítettek történelmi kontextusba helyezni egy viszonylag reflektálatlan tudományágat.

Képesek-e az emberek kielégíteni materiális és kulturális szükségleteiket az ökológiai és testi adóssággal járó pusztítás nélkül? A jelenlegi kapitalista patriarchális termelési viszonyok között a válasz egyértelműen: „Nem!”, mivel az élőhely áruvá válása és számszerűsítése eredendően destruktív. Azok az ökofeministák, akik a kapitalista rendszert a versengő maszkulinitás kifejeződéseként azonosítják, visszautasítják a *high-tech* problémamegoldás tudományos redukcionizmusát az együttműködésen alapuló és következetesen tervező megoldások javára. A reprodukciós viszonyok előtérbe helyezésével az ökofeministák a közgazdaságtant próbálják talpra állítani, transzcendens kritikát kínálva az immanens kritika helyett, amely egyszerűen csak a hibák felszínét kezeli a fennálló rendszerben. A tudományos közmegegyezéssel szemben egy testi materialista szemlélet a metaindusziális munka elhallgatott hozzájárulásának kiemelésével áthidalja gazdaság és ökológia kettősségét. A 2-es tábla (Salleh 2010: 210–212) bemutatja az ökológiai gazdaság, a produktivista gazdaság és az e kettő között közvetítő, észrevétlen reprodukív vagy metaindusziális gazdaság tulajdonságait. A szférák alkotta háromszög leleplezi az értékes ME és értéktelen WE-gazdaságok hamis ideológiai kettősségét. A metaindusziális munkát végző osztállyal szembeni vakság következménye az externalizáció – az entrópia és az adósság költségeinek lefelé irányuló, a gondoskodási munkát végző nőkre, földművesekre, őslakosokra való áthárítása; röviden: az élő anyagcseréérték elpazarlása. Vajon tankönyvek egy új generációja láthatóvá teszi-e majd ezt az egyedülálló, észrevétlen paradigmát?

2-es táblázat
Az észrevétlen gazdaság

	Regenerációs működésmód	Termelési működésmód	Reprodukciós termelésmód
résztevők	talaj, víz, növények, állatok	vállalkozók, bémunka	metaindusztriális munkát végzők, háztartásbeliek, földművesek, őslakosok
célok	termodinamikai folyamatosság	felhalmozás, hatalom, rendszerszintű átalakítás	jólét, elegendőség, kulturális autonómia
működési logika	összefüggő, ciklikus energiaáramlatok, biológiai sokféleség	redukcionista, lineáris	összefüggő, ciklikus energiaáramlatok, biológiai sokféleség
haszon, eredmény	anyagcsereérték	csereérték	használati érték, anyagcsereérték
költség	nincs	entrópia x3 a munkatöbblet kizsákmányolása házi/mezőgazdasági munka kimerítése természeti anyagcsere degradálása	nincs

Forrás: Salleh (2010: 210–212)

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Az ökofeministák elutasítják a fogyasztás és az energiapazarló szabad piac lineáris logikáját, és ezzel szemben egy olyan ciklikus gazdaságot részesítenek előnyben, amely elköteleződik az emberiség és a természet közötti anyagcsere folyamatos megújítása mellett. Azonban míg az egyszerűség és az ökoelendőség elve a metaindusztriális termelésben természetes, ritkán lelhető fel az uralkodó diskurzusban. Mégis, az International Society for Ecological Economics (ISEE) 2007-es, Újdelhiben rendezett konferenciája alapján ítélve van példa az alapos rendszerszintű kritikára. Chiesure (2007) elmondása szerint McNeill arra kérte kollégáit, hogy mérítsenek a történelemből, azaz hogy konkrétabb, megalapozottabb módon gondolkodjanak. Vtn beszélt a gazdasági, társadalmi és politikai szempontokról, valamint arról, hogy befogadóbb, integratívabb intézményekre van szükség. Chopra javaslata szerint a technológiai hatékonyság helyett teljesen új fejlesztési paradigmára kellene összpontosítani. Haberl radikális minőségi változást követelt, és McGlade arra hívta fel a szakmát, hogy az emberek mindennapi életét szólítsák meg. Azonban az ISEE egy

felszólalója sem ismerte el tudományáguk konstrukcióinak, módszereinek és problémáinak nem meghatározottságát.

Az ökofeminista gondolatok materialista állításokon alapulnak, nem identitáspolitikán. Egyrészt társadalmilag konstruált intézményekről, diskurzusokról, normákról, gyakorlatokról szólnak, másrészt pedig egy, a metaindusziális munka tapasztalatán alapuló epiztemológiáról. A jelenlegi társadalmi-ökológiai *status quo* előnyeit élvező egyének gyakran vonakodnak elfogadni ezen újfajta osztáyelemzés igazságát. Jóllehet kétségtelen, hogy politikailag tudatos férfiak támogattak már ökofeminista álláspontokat folyóiratokban, például az *Environmental Ethics* vagy a *Capitalism Nature Socialism* kiadványaiban. A változás e támogatóinak már nagy gyakorlatuk van az ideológiakritika, a nemek közötti különbségek ismerete és az önreflexió technikáiban.

A gondoskodási munkát végző nők többsége történetileg olyan munkaerőként jelent meg, amely az emberiség és a természet egymásra hatásának ontológiai határpontján végzi tevékenységét; ugyanez igaz azokra a gazdálkodó és erdőlakó férfiakra és nőkre is, akik a posztkoloniális régiókban élnek és akik névlegesen a tőkeviszonyokon kívül helyezkednek el. A gyári vagy irodai munkát végzőkkel ellentétben ezek a kulturálisan sokszínű csoportosulások átlátják a biológiai áramlatokat és fenntartják a természetben zajló anyag–energia cserefolyamatokat. A globális tőke egész termodinamikai gépezete azokon a materiális tranzakciókon nyugszik, amelyeket ez az elhallgatott metaindusziális osztály közvetít. A testi adósság akkor halmozódik fel, amikor az ő nemi meghatározottságú és etnicizált erőfeszítéseikről nem vesznek tudomást. És fordítva: a metaindusziális munka a társadalmi, testi vagy ökológiai adósság entrópiája nélküli, gazdaságos termelésre és ellátásra ad lehetőséget.

A természettel együtt fejlődő bonyolult rendszerek ezen életigenlő képviselői a kapitalizmus alternatíváit kínálják. A kutatóknak, politikai vezetőknek és mozgalmi aktivistáknak – beleértve a társadalmi ökológusokat is – tanulniuk kell a nőktől, a földművelőktől és az őslakosoktól, hogy meglássák, hogyan illeszthető össze a fenntarthatóság és az igazságosság. Nem amellett érvelek, hogy fizessenek a regeneratív munkáért, sem amellett, hogy szolgáltatásként értékesítsék a természet anyagcsere-folyamatait. Az ilyen komodifikáló lépések hamis érvényességet adnak az összeomló nemzetközi rendszernek. Ha a földi életnek van jövője, akkor az a gazdag országok elköteleződésén múlik a nemnövekedés, az adósságok eltörlése és a fegyverkezésre szánt forrásoknak az élet társadalmi reprodukciójába fektetése mellett.

Az úgynevezett posztdevelopmentalista iskola¹² kutatói mellett az ökofeministák is a bioregionális autonómiáért, a közös földek jogaiért és az emberek föld-, étel-, víz- és

12 A posztdevelopmentalizmus a gazdasági növekedés kritikáját és a nem növekedésközpontú gazdasági és politikai kezdeményezéseket jelöli – *a szerk.*

energiaszuverenitásáért küzdenek. A testi adósság, a metaindusztriális munka és a regeneratív ökolegendőség összekapcsolt fogalmai a modernista patriarchális kontroll illúzióitól eltávolodó átmenet kiemelt jelentőségű kategóriái lesznek.

Fordította: Kremmer Sarolta
Az eredetivel összevetette: Szabó Liza

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Altwater, Elmar (1998): Global Order and Nature. In: *Political Ecology: Global and Local*. Szerk.: Keil, Roger et al. Routledge.
- Bravo, Elizabeth – Donoso, Aurora (2003). Ecological Debt. *Accion Ecologia*. Ecuador.
- Burkett, Paul (2006): *Marxism and Ecological Economics*. Brill.
- Charkiewicz, Ewa (2009): Who is the He, of He Who Decides in Economic Discourse? In: *Eco-Sufficiency & Global Justice: Women Write Political Ecology*. Szerk.: Salleh, Ariel. Pluto Press.
- Chiesura, Anna (2007): Ecological Economics for What? In: *International Society of Ecological Economics Newsletter*, January.
- Costanza, Robert (2007): Review of Peter Barnes' Capitalism 3.0. In: *Nature*, Vol. 446., No.: 7136.: 613–614.
- D'Alisa, Giacomo – Demaria, Federico – Kallis, Giorgos (Szerk.) (2014): *Degrowth: A Vocabulary for a New Era*. Routledge.
- De Angelis, Massimo (2003): Neoliberal Governance, Reproduction and Accumulation. In: *The Commoner*, No. 7.: 1–26.
- Esteva, Gustavo – Prakash, Madhu Suri (1998): *Grassroots Postmodernism*. Zed Books.
- Federici, Silvia (2004): *Caliban and the Witch: Women, the Body, and Primitive Accumulation*. Autonomedia.
- Foster, John Bellamy (2000): *Marx's Ecology*. Monthly Review.
- Gowdy, John (szerk.) (1998): *Limited Wants, Unlimited Needs*. Island Press.
- Griffin, Susan (1978): *Woman and Nature: The Roaring Inside Her*. Harper.
- Hawken, Paul – Lovins, Amory – Lovins, Hunton (1999): *Natural Capitalism: Creating the Next Industrial Revolution*. Little Brown.
- Isla, Ana (2015): *The Greening of Costa Rica*. University of Toronto Press.
- Kapp, K. William (1978): *The Social Costs of Business Enterprise* (3. Kiadás). Spokesman.
- Latouche, Serge (1993): *In the Wake of the Affluent Society*. Zed Books.

- Martinez-Alier, Juan – Guha, Ramachandra (1997): *Varieties of Environmentalism*. Earthscan.
- Max-Neef, Manfred – Elizalde, Antonio – Hopenhayn, Martin (1991): *Human Scale Development*. Apex.
- Mellor, Mary (2009). Ecofeminist Political Economy and the Politics of Money. In: *Eco-Sufficiency & Global Justice: Women Write Political Ecology*. Szerk.: Salleh, Ariel. Pluto Press.
- Merchant, Carolyn (1980): *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. Harper.
- Mies, Mary (1986): *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*. Zed Books.
- Norgaard, Richard (1994): *Development Betrayed*. Routledge.
- Odih, Pamela (2014): *Watersheds in Marxist Ecofeminism*. Cambridge Scholars Publishing.
- Salleh, Ariel (1997): *Ecofeminism as Politics: Nature, Marx, and the Postmodern*. Zed.
- Salleh, Ariel (2010): From Metabolic Rift to „Metabolic Value”: Reflections on Environmental Sociology and the Alternative Globalization Movement. In: *Organization & Environment*, Vol. 23., No. 2.: 205–219.
- SERI (2006). *Environment and Innovation*. Report by the Sustainable Europe Research Institute – UN University – Finland Futures Research Centre, Bécs.
- Shiva, Vandana (1989): *Staying Alive: Women, Ecology, and Development*. Zed Books.
- Spash, Clive L. (2010): The Brave New World of Carbon Trading. In: *New Political Economy*, Vol. 15., No. 2.: 169–195.
- Spitzner, Meike (2009): How Global Warming is Gendered: A View from the EU. In: *Eco-Sufficiency & Global Justice: Women Write Political Ecology*. Szerk.: Salleh, Ariel. Pluto Press.
- Via Campesina. (2007): Small Scale Sustainable Farmers are Cooling Down the Earth. 5 November.
- Wackernagel, Mathis – Rees, William (1996): *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth*. New Society.
- Waring, Marilyn (1987): *Counting for Nothing*. Allen & Unwin.
- York, Richard – Rosa, Eugene (2003): Key Challenges to Ecological Modernization Theory, In: *Organization & Environment*, Vol. 16., No. 2.: 273–288.